

הרב אלישע יעקובי

מריחת קרם הגנה על עור רגיש בשבת

ראשי פרקים:

- א. השאלה ההלכתית
- ב. על המחלה והתרופה
- ג. הבעיות ההלכתיות
- ד. הגדרת הסכנה הצפויה לחולה הנחשף לשמש בלא הגנה
- ה. איסור רפואה בשבת
- ו. איסור "ממרח"
- ז. איסור "מתנה" לחלל את השבת
- ח. מסקנות

א. השאלה ההלכתית

נערה אשר היו לה פצעי בגרות ברמה חמורה בפניה והיא נוטלת תרופה אשר אחת מתופעות הלוואי שלה היא רגישות לשמש. בתקופת השימוש בתרופה אסור לה לצאת לשמש ללא מריחת קרם הגנה על עורה. שאלתה היא האם מותר לה למרוח קרם זה גם בשבתות וימים טובים?

ב. על המחלה והתרופה

כידוע, חלק מבני הנוער סובלים מפצעי בגרות¹ – "אקנה" (acne)², בשלב מסוים של הנערות. רוב פצעי הבגרות חולפים לאחר תקופה.

מקור הבעיה בפעילות לא מאוזנת של בלוטות החלב בשורשי השער. עקב שינויים הורמונאליים בגיל ההתבגרות (עליית רמת הורמוני המין בדם) בלוטות החלב מגבירות את הפרשתן. ערכוב של קשקשי העור עם ההפרשה המוגברת יוצר "פקק" שחור. התרבות חיידקים במקום גורמת להיווצרות זיהום מוגלתי.

לטיפול במצב זה יש כמה וכמה תכשירים רפואיים, כולל משחות, כדורים, אנטיביוטיקה וכדומה. אך ישנם צעירים אשר הפצעים אינם עוברים ריפוי ע"י תכשירים אלו ומצבם מחמיר ומחריף. במצבים כאלו חלק מהרופאים רושמים תרופה הנקראת "רואקוטן"³. תרופה זו הינה תרופה

1. שמות נוספים: חזוית מצויה, חטטת או "פצעי בגרות".

2. השם "אקנה" מגיע מעיות של המילה היוונית ἀκμή, "אקמה" – נקודה, או שיא החיים.

3. איזוטרטינואין Isotretinoin, ובשמה המסחרי Roaccutane, היא תרופה הדומה מבחינה כימית לויטמין A. התרופה פועלת על ידי הפחתת הייצור של השמנים הטבעיים של העור (חלב) ושל החלבון הקרני (קרטין) הנוצר בשכבות החיצוניות של העור. הטיפול בכדורים למשך כ-16 שבועות, ואין הכרח לטול את התרופה בשבת. אפשרי לקחת בע"ש ובמוצ"ש.

בעלת עוצמה אשר מפחיתה באופן ניכר את הפצעים. אך לכל יתרון יש חסרון. לתרופה יש תופעות לוואי רבות: בשבועות הראשונים לטיפול העור עלול להיות יבש קשקשי ומגדד, נשירת שיער, חולשה, דיכאון, כאבי פרקים ושרירים, עליה בשומני הדם ונזק לכבד (נדיר). תופעת הלוואי הנוגעת לענייננו היא רגישות לקרני השמש (כוויות וכדומה) ולכן צריך למרוח קרם הגנה בכל יציאה לשמש.

ג. הבעיות ההלכתיות

מתוך שאלה זו מתעוררות כמה וכמה נקודות שדורשות בירור הלכתי.

נקודה ראשונה: האם יש במריחת קרם הגנה בשבת משום איסור רפואה בשבת?

נקודה שנייה: האם יש במריחת קרם הגנה בשבת יש משום איסור "ממרח"?

נקודה שלישית: האם בנטילת התרופה "רואקוטן", המביאה לידי תופעות לוואי הדורשות חילול שבת, יש איסור משום "מתנה לחלל את השבת"?

הערה – בכל דיון על איסור מסוים והיתירו, יש לזכור שמדובר בהיתר הנוגע רק לגבי אותו איסור ואין בכך היתר לגבי שאר האיסורים.

ד. הגדרת הסכנה הצפויה לחולה הנחשף לשמש בלא הגנה

בהלכות שבת מבואר שישנם חמשה סוגים של חולים ולכל אחד הותר ונאסר דבר שונה.

חולה שיש בו סכנה – דהיינו, חולה שיש חשש לחייו⁴, הותר לרפואתו כל איסור אף מן התורה אפילו ע"י ישראל.

חולה שיש בו סכנת איבר – דהיינו, חולה שאין סכנת לחייו, אך אם לא יטופל בשבת הוא עלול לאבד איבר מאיבריו או שאיבר מסוים יאבד את תפקודו התקיין⁵, באופן כללי הותר לעשות למענו איסורי תורה ע"י נכרי, וע"י ישראל הותרו עבורו רק איסורי דרבנן.

חולה שאין בו סכנה – חולה שאין חשש לחייו אלא נחלש כל גופו עד אשר נפל למשכב⁶. הותרו למענו כל האיסורים על ידי נוכרי, וע"י ישראל לא הותרו לכתחילה אלא איסורי דרבנן בשינוי⁷.

4. כגון: יולדת, התעלפות, התקף לב, נפילה ממקום גבוה, נמק, שברים מסוימים וכדומה.
5. כגון: שברים מסוימים שלא יתאחו בצורה טובה, בעיות ברחם וכדומה.
6. כגון: חום גבוה, יולדת מיום שביעי עד שלושים יום, צורכי קטן.
7. ראה **משנה ברורה** סימן ס"ק קכ, בשם החי' אדם ובנשמת אברהם, (מהדורת תשע"ד), חלק אורח חיים, סימן תקב ס"ק א.

חולה במקצת – כ"חולה שאין בו סכנה" רק באיבר מסוים ולא בכל גופו⁸. הותרו למענו איסורי דרבנן ע"י נכרי, וע"י ישראל לא הותר שום איסור אף בשינוי.

מחוששים וכאבים בעלמא – אדם בסובל ממחוששים אך מתחזק והולך ולא נפל למשכב עקב כך⁹. לא הותר למענו שום איסור אף ע"י נכרי כ"ש ע"י ישראל. יתרה מזאת, היות ומצבו מוגדר הולך ומתחזק אסרו לו נטילת תרופות בשבת (גזירה משום שחיקת סממנים) או טיפולים מרפאים שטיפול תרופתי יכול להחליף אותם (לקמן איסור רפואה בשבת).

לעומתם, **בריא** הינו אדם ללא כל חשש חולי. ישנה מחלוקת בין השו"ע למגן אברהם¹⁰ לעניין מאכלים שאינם של בריאים כאשר אדם בריא אוכלם לשם רפואה, כלומר לחזק מזגו. השו"ע מתיר שאין איסור שחיקת סממנים כלל בבריא, לעומתו המג"א התיר רק אם אוכלם לתיאבון אבל לרפואה אסור גם לבריא מדין גזירת שח"ס¹¹.

בנידון דידן, בהתייעצות עם רופאי עור, לרוב מהמטופלים אין רגישות ממשית מהשמש (דינם כבריא) אלא רק למיעוט מסויים שהוא בעל עור רגיש, יש חשש לכוויות וגירויים.

לענייננו, הנערה השואלת הינה בעלת עור רגיש, ולכאורה דינה כחולה במקצת או מיחוש בעלמא. זאת אומרת, איסורי דרבנן לא הותרו ע"י ישראל אף בשינוי¹².

ה. איסור רפואה בשבת

אסרו חכמים ליטול תרופות בשבת (או לעשות פעולה הקשורה לרפואה בשבת אף שאינה כוללת נטילת תרופה, אם ניתן להשיג את התועלת של הפעולה על ידי נטילת תרופה)¹³. טעם הגזירה הוא מחשש שאם נתיר ליטול תרופות מוכנות בשבת, שמא נטעה ונכתוש סממנים בשבת כדי להכין מהם תרופות. שחיקה זו, אסורה מן התורה משום מלאכת "טוחן".

8. כגון: כוויות קלות, גירויים ופצעים המצערם, נפיחות רגילה משום נקע ברגל וכדומה.
9. כגון: כאב ראש או גרון קל, צרבת, נזלת, כאבי שיניים קלים, שריטה קלה.
10. בסימן שכח סעיף לו וכן בהמשך.
11. בהמשך נחזור למחלוקת זו.
12. **הערת העורך:** לכאורה החשש לכוויות עור אמור להפוך את המקרה כאן כמצב בו אנו רוצים למנוע אדם מלהפוך לחולה שאין בו סכנה. שכן כוויות יכולות להזדהם ולהתפתח לחולי ממש. ואם כן, יש לדון בו כבר עכשיו כדין חולה שאין בו סכנה. ראה **שמירת שבת כהלכתה** (מהדורת תשל"ט) פל"ג סעיף א (ד). ואם כן כדי למנוע אדם מלהיות חולה שאי"ס הותרו גם עבורו מלאכות דרבנן בשינוי. -- הרב ד"ר מרדכי הלפרין.
13. ראה מש"כ הרב יצחק שיף, 'התעמלות, עיסויים ופיזיותרפיה בשבת', ספר **עמק הלכה אסיא** (הוצאת מכון שלזינגר וקרן עמק הלכה, ירושלים תשמ"ו) כרך א עמ' 177-185. -- העורך.

במילים אחרות, איסור רפואה בשבת אסור מדרבנן משום גזירת "שחיקת סממנים"¹⁴.

מכאן נובע כי הנערה הנ"ל, אשר סיכה או מריחת שמן או שאר תכשירים ייטיבו לה, אין לה למורחם משום האיסור הנ"ל, אא"כ נתקיימו שני תנאים¹⁵:

1. **באופן הפעולה** – היינו דווקא אם עושה פעולה שדרך בריאים לעשותה ללא סיבת חולי.

2. **בסוג הנוזל** – היינו כשסוג הנוזל/משחה אינם מיועדים לרפואה.

בקרם ההגנה אשר מעורבים בו חומרים מרפאים, לכאורה לא ניתן להתיר לנערה להשתמש בשבת, שהרי אע"פ שדרך בני אדם להשתמש בקרם הגנה גם ללא סיבת חולי, עצם התכשיר עצמו הוא תרופתי.

אולם, בקרם הגנה **שאינו** מכיל חומרים מרפאיים, יהיה ניתן להתיר שימוש בשבת מכמה סיבות:

1. שהרי נתקיימו שני התנאים.

2. השימוש בקרם הגנה הינו רק במטרה למנוע היזק של קרני השמש ולא לרפא, ושמו מעיד עליו. הרי שהשו"ע בסימן שכח' סעיף לז פוסק:

"נותנים עלה על גב מכה בשבת שאינו אלא כמשמרה חוץ מעלי גפנים שהם לרפואה".

כלומר, כאשר יש מכה, מותר לתת עלה רק במטרה לשמור על המכה כדי שלא תזוק בכל היזק שהוא (ואז לא חוששים שמא מתוך כך יבוא לשחוק סממנים), ובתנאי שאותו עלה לא מרפא, אחרת זה אסור מדין "שחיקת סממנים".

וכן בסעיף כט:

"מי שנגפה ידו או רגלו צומתה ביין כדי להעמיד הדם אבל לא בחומץ מפני שהוא חזק ויש בו משום רפואה ואם הוא מעונג אף היין לו כמו החומץ ואסור".

כלומר אדם אשר קיבל מכה ונצטרך לו הדם תחת העור יכול להרטיב את העור ביין במטרה שהדם לא יתפשט אבל אם היין חזק אשר יכול לרפא – אסור.

14. עיין במאמרו של הרב יהושע נויברט שליט"א בכתב העת "המעין" טבת תשכ"ה, הדן האם שייך לימינו איסור זה, שהרי לא מצוי שיבוא לשחוק סממנים עקב הטכנולוגיה.

15. כפי המתבאר למעין בב"י ובשו"ע בסימן שכז סעיף א, לעניין סיכה בשמן רגיל לעומת שמן ורד. וכן בסימן שכח סעיפים: כב, כט, ל, לב, לז, מד.

לפ"ז, גם בענייננו, מריחת הקרם הינה למטרת שמירת מצב הגנת העור מהשמש ולא לרפואתו.

בירור עם רוקחים העלה כי קרמי ההגנה הנפוצים כיום אינם מכילים חומרים רפואיים אלא ויטמינים¹⁶ (תלוי באיכות הקרם) וחומרים כימיים המסננים את קרני השמש.

מכאן נובעת המסקנה כי בשימוש בקרם הגנה הנפוץ כיום אין איסור שחיקת סממנים, שכן אינו מרפא אלא מונע נזק.

ו. איסור "ממרח"

ישנם כמה וכמה מקורות במסכת שבת המלמדים על כך שישנו איסור להחליק משטחים או למרוח חומרים ע"ג משטחים.

"...הצד צבי, השוחטו, והמפשיטו, המולחו, והמעבד את עורו,

והמוחקו, והמחתכו..."¹⁷

"אמר רבי אחא בר חנינא השף בין העמודים בשבת חייב משום ממחק"¹⁸.

כלומר, איסור "ממחק" שייך במצב בו אני משפשף ומגרד חומר כלשהו ע"מ לעשותו חלק¹⁹.

ומהמקורות לקמן לומדים פן נוסף באיסור ממחק:

"אמר רבי חייא בר אבא ... המגרד ראשי כלונסות בשבת חייב משום מחחק הממרח רטיה בשבת חייב משום ממחק והמסתה את האבן בשבת חייב משום מכה בפטיש"²⁰.

"ואין נוקבין מגופה של חבית, דברי רבי יהודה. וחכמים מתירין. ולא יקבנה מצדה. ואם היתה נקובה, לא יתן עליה שעווה, מפני שהוא ממרח"^{21,22}.

16. לכאורה בנטילת ויטמינים לאדם בריא הלוקחם לרפואה, כלומר לחזק מזגו, ישנה מחלוקת אחרונים התולים שהשו"ע יתיר, שלשיטתו אין איסור שח"ס כלל בבריא לעזמת המג"א שאוסר כל שלוקח לרפואה. אלא שבנדון דידן יש להקל מכמה סיבות:
א. ה"עולם" לא מודע שישנם ויטמינים ולא משתמשים בקרם הגנה בשביל הויטמינים.
ב. כיום ויטמינים הינם מאכל בריאים ואף המג"א יודה שמותר.
ג. המג"א אסר מאכל שאינו של בריאים רק לחזק מזגו, הכוונה שלא יחלש אבל להוסיף כח ובריאות לא אסר (אג"מ או"ח ח"ג סימן נד).

17. משנה, מסכת שבת (עג,א).

18. מסכת שבת (עה,ב).

19. לצורך עבודת המשכן היו ממחקים את עורות האילים משערות, ע"מ להכשירם לכיסוי אוהל מועד.

20. כנ"ל.

21. רש"י ד"ה "ממרח": "ויש כאן משום ממחק".

22. מסכת שבת (קמו,א).

מהמקורות הנ"ל למדים שכאשר מחליקים חומר כמו **שעווה ע"ג משטח** כלשהו נחשב כממרח האסור משום "ממחק".

ע"פ האמור לעיל, יוצא ששפשוף או גירוד של משטח ע"מ להחליקו – חייב משום ממחק, והחלקת חומר דמוי שעווה ע"ג משטח כלשהו – חייב משום "ממרח" שהוא משום ממחק²³.

א"כ בענייננו, לכאורה היה נראה לאסור שימוש בקרם הגנה משום שמורחים אותו ומחליקים אותו ע"ג העור וחייב משום "ממרח"!

אלא שמדברי הגמרא, העוסקת במריחת שעווה בנקב החבית, רואים התייחסות שונה מבחינה הלכתית לסוגי החומרים המתמרחים.

"ואם היתה נקובה וכו': מישחא (שמן עב) רב אסור ושמואל שרי, מאן דאסר גזרינן משום שעווה, ומאן דשרי לא גזרינן"²⁴.

כלומר, מן התורה איסור "ממרח" הינו בחומרים קשים אשר פניהם אינם חלקים וע"י פעולת המירוח פני החומרים נעשים חלקים ע"ג המשטח, כגון שעווה וזפת. אולם לגבי חומר רך וסמיך שפניו חלקים מצד עצמם, כגון משחה לתינוק "בייבי פסטה" או משחת שיניים קשה – אין בו איסור מן התורה, אך עדיין המירוח מותיר עליו רושם של החלקה על המשטח, בזה נחלקו רב ושמואל האם לחשוש שמא מתוך כך יבוא למרוח חומרים קשים או לא, ונקבע הלכה בשו"ע לאיסור²⁵.

השאלה, מה הדין לגבי חומרים נוזלים כגון שמנים, השייך בהם איסור "ממרח" לכל הפחות מדרבנן?²⁶

מהבית יוסף והשו"ע²⁷ משמע שבשאר החומרים לא שייך כלל "ממרח". לפ"ז, אם קרם ההגנה הינו בעצם שמן הגנה (וזה מצוי), אין כל חשש במירוחו אף מדרבנן.

אם הוא מופיע בתור נוזל סמיך כלומר "משחה" (כ"בייבי פסטה") לכאורה לא יהיה ניתן למורחו בשבת מתוקף גזירת חכמים בשמן עב (דיון זה שייך גם לאנשים בריאים המורחים קרם הגנה בשבת).

אלא שישנו יסוד בהלכות "ממרח" אשר יסדו המגן אברהם בסימן שטז ס"ק כד:

23. ע"פ מנחת אהבה ח"ג עמ' קיא.

24. מסכת שבת (קמ"ב).

25. מנחת אהבה ח"ג פ"כ הערה 17, ולקמן הערה 21.

26. לכאורה זו משנה מפורשת שמותר לסוך שמן על הגוף בשבת (שבת פרק יד משנה ד, לגבי אדם חי, ופרק כ"ג משנה ה לגבי סיכת גופת מת). -- העורך.

27. סימן שיד סעיף יא: "אסור ליתן שעווה או שמן עב בנקב החבית לסתמו מפני שהוא ממרח אבל בשאר דברים דלית בה משום מירוח, מותר".

"דלא שייך איסור ממרח אלא כשכוונתו למרח דבר ע"ג חבירו, אבל אם כל כוונתו להבליעו בחבירו כמו ממרח רוק ע"ג קרקע שכל כוונתו להבליעו בקרקע לא שייך בזה ממרח".

לפי דבריו, בקרם ההגנה אין כוונתו להשאיר את הקרם כפי שהוא ע"ג העור ולהחליקו אלא להספיגו בעור (וכן הוא ע"פ התייעצות עם רופאים והוראותם, שיש לשפשף ולהספיג את החומר בעור²⁸) ואע"פ שנשארת שכבה דיקקה ע"ג העור אין בזה שייכות לאיסור "ממרח"²⁹.

מכאן נובעת המסקנה כי קרמי ההגנה שמצויים כיום שמרקמם כסבונים נוזלים (כלומר עב קצת)³⁰, דינם כשמן רגיל ולא כשמן עב, ולכן אין חשש לאיסור "ממרח" לכל אדם, כאשר מורחים קרם הגנה³¹.

על אחת כמה וכמה כאשר מטרת המריחה היא להספיג את השמן בתוך העור ולא ליצור שכבת הגנה על פני העור³².

ז. איסור "מתנה לחלל את השבת"

ישנה ברייתא במסכת שבת (יט,א) האוסרת לשוט בספינה ג' ימים קודם השבת.

"ת"ר אין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם לשבת במה דברים אמורים לדבר הרשות אבל לדבר מצוה שפיר דמי..."

נחלקו רבותינו הראשונים בטעם הדבר³³. השו"ע בסימן רמח סעיפים א ו-ב, פוסק מצד אחד כהר"ף והרמב"ם שסיבת האיסור היא מטעם מניעת עונג שבת³⁴, ומצד שני בסעיף ד פוסק כדעת הרז"ה שיש איסור לצאת ג' ימים קודם השבת בידיעה שיכנסו למצב בו יצטרכו לחלל שבת משום פיקוח

28. נאמר לי ע"י רוקחים, שבכל קרם הגנה ישנו חומר "בסיס קרם" שמטרתו להספיג את כל החומרים שבקרם – לעור, ע"מ שלא יישארו על גביו.

29. דאין אפילו מראה (חזו"ת), משא"כ במשחה ע"ג נעלים שנשפג רובו אך מעוניין להשאיר ריחם של צבע ע"ג המנעל, ששם אסור לכל הפחות מדרבנן.

30. **מנוחת אהבה** ח"ג פ"כ הלכה ט.

31. ואין חשש לאיסור "מוליד", כלומר הפיכת חומר ממצב חומרי א' למצב חומרי ב', כי הקרם המצוי כיום נידון כמשחה רכה (נוזל) ובנוזל אין חשש ל"מוליד", שש"כ פ"ד הערה מט, מנו"א ח"ג פ"כ הערה 31.

32. ראה עוד מש"כ הרב שלמה גליקסברג, שימוש במשחות בשבת **אסיא** פ"ט-צ (תשע"א) 83-62, ובנספח שבעמ' 84-83. וכן בהערת * של העורך בעמ' 79 שם.

33. עיין משנה ברורה במקום.

34. "הא דאין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם השבת הטעם משום עונג שבת שכל שלושה ימים הראשונים יש להם צער ובלבול..."

נפש (זה הנקרא: "מתנה לחלל את השבת"). בין השיטות הנ"ל ישנם נפקא מינות³⁵. נתחבטו האחרונים לבאר שילוב פסיקות אלו³⁶.

לענייננו יוצא אפוא, שהנערה הנוטלת תרופות במשך השבוע, ובגלל זה בשבת כשתצא החוצה לתפילה וכו', תצטרך לחלל שבת באיסורים (שחיקת סממנים או ממרח) מתוקף הגדרתה כחולה במקצת או מיחוש. כלומר היא מכניסה את עצמה (למצב של תופעות לוואי עקב נטילת התרופות) שבשבת חכמים יצטרכו להתיר לה איסורים.

אלא שבמאמרנו ניסינו להראות, שאין כל חשש באיסורים הנ"ל כאשר היא מורחת קרם הגנה. דהיינו, לא הוצרכנו להתיר לה איסורים אלא הראנו שאין כאן איסור כלל.

א"כ נובע מכל זה כי אין כאן בעיה של מתנה לחלל את השבת.

ח. מסקנות

במאמרנו הגדרנו את הנערה כחולה במקצת או כמיחוש בעלמא. דנו ביחס למריחת קרם הגנה בשבת מכמה איסורים והראנו שאין כל איסור בדבר:

1. אין איסור שחיקת סממנים – קרם הגנה אינו מכיל חומר רפואי ודרך בני האדם להשתמש עמו גם ללא חולי. קרם הגנה נמרח במטרה למנוע היזק ולא לרפא.
2. אין איסור ממרח – קרם הגנה נידון כנוזל שבו לא שייך איסור ממרח, ואם הוא עבה קצת אפשר להסתמך על המג"א שבהספגה שרי.
3. אין איסור מתנה לחלל את השבת – לא הוצרכנו להתיר איסורים אלא בררנו שאין איסור כלל בשימוש הקרם.

ולכן הנערה יכולה למרוח קרם או נוזל הגנה³⁷ כנגד קרינה בשבת, ללא כל חשש איסור.

35. לטעם "עונג שבת", אפילו הספינה של גויים אסור, ולדעת "מתנה", אין כאן חילולים שהרי הגויים עושים למענם. לטעם "מתנה" מותר קודם ג' ימים לשבת שאז אינו בכלל הציווי לשמור על השבת, לעומת הרי"ף שאוסר להתנות אף מתחילת השבוע.

36. ביה"ל בסימן הנ"ל ד"ה: "ופוסק עמו", שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן מג. עיין בחוברת **מתנה לחלל את השבת** מאת הרב רמי ברכיהו (רב היישוב טלמון) עמ' 14 הערה 7, המסכם שיטות הנ"ל ומוסיף עוד תירוץ.

37. הרופאים עצמם מיעצים לא להסתמך רק על קרמי הגנה, שהרי אינם פותרים את בעיית סרטן העור אלא רק מונעים כוויות מהשמש וגירויים (עיינו בהוראות השימוש של קרם ההגנה שכן הם גם מיעצים). אלא הטוב ביותר (אף לנערה הנ"ל) הוא לחבוש כובע רחב שוליים (לא בשבת) ובגדים ארוכים שבכך מונעים את העור להיחשף לשמש בכלל.